

Naturskyddsföreningen
Alvesta

FISKGJUSEN

Nr 38 Hösten 2010

Skire källa Hullevik

Foto: Roland Bengtsson

www.naturskyddsföreningen.se/alvesta

Källor

Text och Foto: Roland Bengtsson

Källa i Gamleboda

Källor har i äldre tider haft mycket stor betydelse för människan. Förekomsten av en rik källa var en förutsättning för en större bosättning med djurhållning. Än idag ligger det en källa inom ett 100-tal m från varje sameviste, och många människor tar gärna en dunk med gott vatten med sig från någon källa för senare konsumtion.

Källorna är fortfarande viktiga för växter och djur, både stora och små. Källor ger goda förutsättningar för biologisk mångfald samtidigt kan de tjäna som refugier i landskapet för olika växter, svampar och djur. Att de är viktiga för viltet och många groddjur är nog något många direkt tänker på, men det är så många fler arter som är mer eller mindre beroende av källans vatten. Till exempel har källor varit mycket viktiga refugier för försumningskänsliga smådjur, varifrån dessa senare kunnat återkolonisera vatten som kalkats eller återhämtat sig själva p.g.a. mindre sura belastningar.

I den svenska kärlväxtfloran finns 12 arter med förnamnet käll t ex källört och källnate. Arter som alla är mer eller mindre beroende av rörligt grundvatten. Dessutom finns ett flertal andra arter som ofta påträffas i denna miljö, som t ex

gullpudra (se bild på tidningens sista sida), bäckbräsma och majbräken. Ofta karakteriseras källmiljön mer av mossor än av kärlväxter. Det ständigt flödande vattnet i en källbäck gör att arter som är ganska krävande kan klara sig i ett annars näringsfattigt landskap. Dunmossa är en mycket vacker levermossa som endast förekommer i källor eller översilad mark.

Vid en tysk undersökning över kiselalgförekomsten i 96 källor i Hessen identifierades 416 arter eller varieteter, vilket motsvarade hela 40% av Tyskland alla bottenlevande arter. Av dessa var 31% rödlistade, dvs mer eller mindre hotade.

Vad är en källa?

Ja allt som markeras som källa på en orienteringskarta eller i dagligt tal kallas så är inte en källa. I boken källor i Sverige definieras en källa så här: En källa är ett distinkt utflöde av grundvatten ur jord eller berg och den vattensamling med avrinning som ofta förekommer vid ett sådant utflöde.

Grundvatten skall skiljas från det tillfälliga sjunkvatten/markvatten som kan fylla svackor i terrängen. Grundvattnet får sin karaktär nere i jorden och/eller i berggrunden, främst gäller detta temperaturen och innehållet av lösta ämnen. En bra källa har en temperatur som ligger nära medeltemperaturen för den plats där källan finns.

Flödet från en källa kan variera mycket, bland annat beroende på i vilket material källan finns. Minst brukar flödet vara i källor som ligger i moränterräng. Detta är också den källtyp som är vanligast i Sverige.

Ibland sker utflödet diffust och på bred front, t ex längs foten av en markerad höjd. Detta kallas då en källhorisont eller en källsåg.

En källsjö är en sjö som ligger längst upp i ett vattensystem, dvs det är källan till en flod. Dessa sjöar har tillsammans med mer eller mindre sommartorra tillflöden också källor eller källhorisonter vid stränderna eller på sjöns botten. En sjö som har ovanligt mycket grundvattentillflöde på sjöbotten är Alstern vid Brattförsheden i östra Värmland. Dess största ytvattenbidrag är det vatten som kommer som nederbörd direkt på sjöytan. Denna sjö har en medelavrinning på cirka 800 l/s, varav huvuddelen alltså utgörs av grund-/källvatten.

Den som sett ett antal källor kan ofta upptäcka en källa på långt håll p.g.a. att vegetationen avviker från omgivningen. Man kan få syn på ett område som är frodigare, artrikare och grönare än omgivningen, kanske en kupol med

avvikande mossvegetation. Vintertid är det ändå lättare eftersom vattnet i en bra källa inte fryser och därför syns på långt håll i ett snötäckt landskap

Visste ni?

- att nordens största källskatt med cirka 6000 mynt hittats i Barnabrunnarna som ligger öster om Tolgs kyrka i Ödetofta.

- att i naturreservatet Labbramsängen, sydväst om Rydaholm finns flera järnrika källor som byggt upp en kupol omkring sig. Och att mynningen på den största källan mynnar cirka 3 meter över den omgivande marken.

Källinventering

Medlemmar i föreningen Akademin för de friska källorna* har beslutat att göra en inventering av källor i Småland och på Öland. De 100 mest sevärda kommer sedan att redovisas i en enkel bok. **Om intresse finns startas även en studiecirkel med Källakademins bok *Källor i Sverige* som grund. Kontakta någon i styrelsen om ni är intresserade av att delta i studiecirkeln.**

Kronobergs Naturvetenskapliga Förening har bjudit in en av Källakademins grundare, professor Gert Knutsson, till ett föredrag om källor och källinventering.

Lokalen är Videumsalen, Vejdes plats 6, Växjö universitet, den 26 oktober kl 19.00. Alla är välkomna!

Hjälp oss att kartlägga källorna i kommunen

Vet ni om någon källa i er närhet, maila gärna information om källan och platsen till: roland.bengtsson@mikroalg.se

*Alla kan bli medlemmar i Akademin för de friska källorna, kontakta t ex undertecknad.

Klimatsmart mat

Text: Karin Sahlström

En av de viktigaste nycklarna till klimatsmart mat eller mat med mindre miljöbelastning är att äta efter säsong. Det betyder att nu på hösten finns det mycket att välja på. Men snart är säsongen för tomat, isbergssallad och gurka förbi. Då gäller det att hitta spännande sallader av vinterns grönsaker såsom grönkål, vitkål och alla rotfrukter. Ett recept på en vintrig och god sallad får ni här nedan.

Årets miljövänliga vecka hade även i år maten i fokus – **hur kan vi minska matens påverkan på klimatet**. Detta år var det framförallt restauranger som kampanjen riktades till. Naturskyddsföreningen har tagit fram broschyrer riktade till skolrestauranger med recept på fem luncher lämplig för skolrestauranger. Kanske något att förära närmaste skolrestaurang med?

En av våra medlemmar och tillika hemkunskapslärare har använt Naturskyddsföreningen folder ”Låt maten klimatbanta” i sin undervisning och med hjälp av denna låtit eleverna göra en matsedel mera klimatsmart! Vi tackar för bra initiativ!

Vi kommer förhoppningsvis att kunna erbjuda er dessa informativa broschyrer på kommunens bibliotek i slutet av oktober. Ni kan också se dem på Naturskyddsföreningens hemsida eller mejla till karin.sahlstrom@swipnet.se.

Recept

Text: Karin Sahlström

”Vitaminrik Carolasallad”

(efter Carola Magnusson)

Strimla vitkål med osthyvel och helst även grönkål som finhackas eller också kan allt göras i matmixer.

Gör en vinägrett:

1 del rapsolja + en del äppelcidervinäger + 2 del fläderblomssaft. Blanda tillsammans med lite salt.

Rosta sedan solrosfrön lätt i en stekpanna med lite olja i.

Häll vinägretten över kålen och toppa med solrosfröna och salladen är klar att äta!

Nu är vi mitt i äpplesäsongen. Även om de flesta äpplen är angripna av rönnbärsmal kan de användas till denna efterrätt – men skär bort de mest angripna delarna!!

Enkel äpple-efterrätt

Ca 50 gr smör (KRAV)

Ca 1 dl socker (KRAV)

1-2 dl havregryn (KRAV)

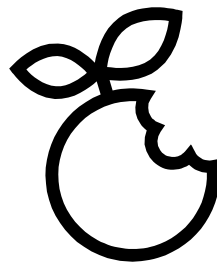
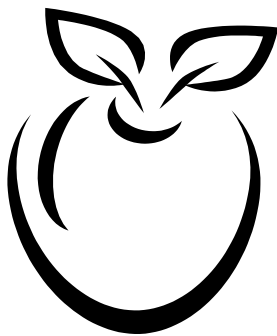
Blandas till en jämn deg.

Skiva tunt 2 – 3 äpplen i en smord eldfast form. Ringla över honung (helst nyslungad).

Klicka ut degen jämt över äpplena. Strö över 0,5 – 1 dl hackad mandel.

In i ugnen ca 175 °, tills den ser färdig ut (20-30min).

Avnjutes med vispad grädde (KRAV) eller dito glass!

FÄLTBIOLOGERNA

natur ungdomar miljö

Hej!

Är du naturintresserad och mellan 7 och 25 år, titta hit!

Jag vill försöka starta upp en fältbiologklubb i Växjö-Alvesta-trakten, och självklart ska Du vara med! Klubben kommer hålla på med fågelskådning, blommor, insekter, miljödemonstrationer och allt vad vi nu vill. Det viktiga är att vi ungdomar som är naturintresserade ska få en chans att träffa andra med samma intressen i vår egen ålder. När och hur ofta mm vi träffas bestämmer vi själva när vi samlat ihop ett gäng.

Tycker du att det verkar vara något för dig, så TVEKA INTE utan hör av dig till mig direkt:

Johan Runeson

076-8085246

johan.runeson@swipnet.se

Fältbiologernas motto: Håll stövlarna leriga!

Fältbiologerna är Sveriges största förening för barn och ungdomar som är intresserade av natur och miljö. Fältbiologerna är en oberoende, ideell förening och verkar för ett hållbart samhälle, global rättvisa och god miljö.

www.fältbiologerna.se

STYRELSEN

Sekreterare

Maria Karlsson

Växjövägen 31
342 62 Moheda

0472-70394

maria-hakansson@hotmail.com

Kassör

Elisabeth Ebbesson

Växjövägen 51
342 34 Alvesta

0472-13411

bettanebbesson@hotmail.com

Roland Bengtsson

Ölsåkra Slottet
340 37 Torpsbruk

0472-71113

roland.bengtsson@mikroalg.se

Per Darell

Rökesvens väg 14
342 35 Alvesta

0472-12919

per.darell@kommun.alvesta.se

Postmottagare

Karin Sahlström

Marieberg
342 34 Alvesta

0472-10637

karin.sahlstrom@swipnet.se

Lena Lillieblad

Skeppshult 2
342 62 Moheda

0472-74125

lena.lillieblad@telia.com

Lena Johansson

Lekarydsvägen 21
342 34 Alvesta

0472-10419

lena.ergo@minmail.net

Suppleant

Hans Gulliksson

Gåvetorp
342 92 Alvesta

0472-40177

hans.gulliksson@energikontorsydost.se

Mats Runeson

Opparyd Råsgård
342 53 Lönashult

0470-751066

mats@pratensis.se

Ann-Kristin Lundh

Almelund Benestad
342 92 Alvesta

0472-13136

kia.strix@telia.com

Klockgentiana

Text och foto: Per Darell

Johan Runesson med familj har varit vid Ulvö och räknat till den glädjande siffran 600 plantor klockgentiana. Ellen Flygare var och räknade vid Transjö och fick ihop 100 plantor! Glädjande resultat! Inom parentes vill jag också nämna att mosippan haft en liten uppgång från en blomma förra året till sex blommor i år. Om det innebär en varaktig population återstår att se. Markägaren ser till att stängsla under blomningen för att sedan låta korna beta av området i Vret.

Låt mig berätta något om klockgentianan, *Gentiana pneumonanthe*. Att komma till en strand- eller fuktäng med klockgentiana är en färgupplevelse. Den intensivt blå klockan står som en strut rakt upp så länge solen står tillräckligt högt. Knopparna är vridna i toppen som om någon vridit runt den som en näsa. Lite överraskande är att den blommar så sent, augusti/september.

Klockgentianan pollineras främst av humlor. Växten kan bli mycket gammal upp till 40 år och kan därför finnas kvar länge på en plats och minska långsamt utan att föryngras sig. I mer högvuxen omgivning kan den bli ca 30 cm hög. Arten är beroende av att växtmiljön utsätts för stress och störning som översvämning eller hårt bete och tramp. Annars kan den bli utkonkurrerad av mer högvuxen vegetation. För att fröna ska gro måste mineraljorden blottläggas. Lämplig miljö är stränder med vattenståndsförändringar, iserosion eller fuktäng med kreatursbete med betesfred under blomningen, selektiv slåtter eller bränning.

Klockgentianan har gått tillbaka kraftigt men under goda förhållanden kan den återhämta sig. Orsaker till att den minskat så mycket, att den rödlistats som SÅRBAR, är upphörande bete, igenväxning, beskuggning och exploatering av växtplatser samt ändrade grundvattenförhållanden som dikning. Klockgentianan finns framför allt i västra Sverige, Skåne, Hallands, Jönköpings och Kronobergs län (samt en enstaka lokal i Blekinge). I Halland är ljunghedarna en speciell miljö där arten trivts men ljunghedarna växer igen och bränning är inte längre vanligt.

I Alvesta kommun finns den på följande kända lokaler: Kojtasjön med omnejd, Transjö, Ulvön samt en liten restpopulation i Madhem. Klockgentianan är tidigare rapporterad från Blädinge, Grimslöv, Hjortsberga, Mellansjön, Ryssby samt Skatelöv. Går man tillbaka i tiden så kan man hitta uppgifter om klockgentianan i Smålands Flora av N.J. Scheutz från 1864. *"I vestra delen flerest t. ex. Femsjö, Annerstad, Ryssby, Wernamo, ända till Wexjö och Vrigstad; i södra delen W. Thorsås, Skatelöv, Wrestad och Stenbrohult på*

Gåsön". Senare har kända biologer som Sven Thunmark (1945) och Nils Malmer (1946) rapporterat den från Mellansjön som senare följts upp av lokalt anknutna Åke Wigren och Stig Johnsson in i 2000-talet. Men frågan är om den finns kvar där ännu. Populationerna runt Kojtasjön har varit stora, Åke Wigren räknade 2001 till mer än 500 blommor. Populationerna har senare år varit väsentligt mindre, dock hittades 347 stänglar vid Kojtasjöns västra strand 2006 samt ytterligare 102 stänglar i anslutning till en delvis öppen myr strax söder om sjön.

Aptitbefrämjande medel och begravningskick

Gentianor har tidigare används medicinskt som drog, då alla gentianor innehåller bitterämnen (glykosider). Gentianaextrakt kan användas som aptitbefrämjande medel då extraktet stimulerar produktion av magsaft och galla. Det latinska namnet, *pneumonanthe*, antyder att den förr ansågs ha effekt vid lungbesvär. Den kända gentianaroten kommer från mer storväxta mellaneuropeiska arter. Möjligen var klockgentianan uppskattad för sina medicinska egenskaper redan under förhistorisk tid. I ett bronsåldersröse i Göteborg (Lundby socken på Hisingen, nära Arendalsvarvet) har man funnit växtfynd som troligen är klockgentiana. Växten har förmodligen använts i någon form av begravningsceremonier. Fyndet har daterats till 3000 år före nutid.

Alkonblåvinge

Den vackra alkonblåvingen, *Maculinea alcon*, är helt beroende av klockgentianan i en del av sin levnadscykel. Fjärilen är mycket lokaltrogen och flyger endast några hundra meter från värdväxten. Skall man få se den skall man bege sig till Göteborgstrakten och Halland i juli/augusti.

Hane är blå med en anstrykning av violett på ovansidan. Honan är brungrå med blått vid vingroten. Alkonblåvingens liv är ett fantastiskt exempel på hur beroende ett djur kan vara av ett ekologiska nätverk fungerar. Fjärilen kan med rätta kallas en "gök"blåvinge vilket framgår av följande. Den lägger sina ägg utspridda på blomknopparna, även på blommor där ägg tidigare lagts trots att larverna ofta utvecklar kannibalism. Larven äter av växten och gnager sig in till fruktämnet för att sedan sega sig ned till marken med en silkestråd för att adopteras av en rödmyra (*Myrmica*) av rätt sort.

Det finns inga publicerade data om vilka rödmyror som parasiteras i Sverige men i Danmark har man observerat *Myrmica ruginodis* och *Myrmica rubra*. Myran tar tag om larven och bär den till myrboet som kan vara i tuvor av

vitmossa. Larverna har ett feromon (doftämne) som gör att myrorna matar larverna som vore de deras egen avkomma. Dessutom kan det förekomma att de äter myrlarver och puppor. Alkonblåvingen har inte påträffats i Allbo härad trots att det finns lokaler här med tillräckligt rikligt med klockgentiana. Vid en inventering av Alkonblåvinge 2007 i Kronobergs län hittades inga fjärilar trots att endast relativt torra lokaler med förekomst av rödmyror undersöktes. Alkonblåvingen i Sverige har en västlig utbredning med kända nutida förekomster i västra Götaland, Halland och Skåne.

Klockgentiana i Ulvö tagen i mitten på september. En av de 600!

Gullpudra

Foto: Roland Bengtsson

Var med och påverka de stora miljöfrågorna

Naturskyddsföreningen är en ideell miljöorganisation. Vi sprider kunskap, kartlägger miljöhot, skapar lösningar samt påverkar politiker och myndigheter såväl nationellt som internationellt. Dessutom står vi bakom världens tuffaste miljömärkning Bra Miljöval.

Bli medlem genom att fylla i formuläret på hemsidan www.naturskyddsforeningen.se eller SMS:a "MEDLEM" till 72900. Medlemskapet kostar 24 kr/mån eller 295 kr/år. Är du under 26 år kostar det 16 kr/mån eller 195 kr/år (då ingår även medlemskap i Fältbiologerna). För hela familjen kostar det 30kr/mån eller 365 kr/år.

Du gör en viktig insats för miljön genom att bli medlem

FÄLTBIOLOGERNA

Naturskyddsföreningen
Alvesta